

Analysis of Article 6 of the Environmental Protection and Improvement Law; Challenges and Solutions

تحلیل ماده ۶ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست؛ چالش‌ها و راهکارها

Hossein Khazaei

Master of Supervision and Inspection Management, University of Judicial Sciences and Administrative Services, Tehran, Iran

حسین خزایی

کارشناس ارشد مدیریت نظارت و بازرسی، دانشگاه علوم قضایی و خدمات اداری، تهران، ایران

hosseinkhazaei1481@gmail.com

<http://orcid.org/0009-0006-9369-2166>

Abstract

Many countries, along with international laws and regulations to preserve and improve the environment as a platform for social life and one of the rights of the third generation of human rights, have also established domestic regulations. In Iran, according to Article 50 of the Constitution, Environmental Protection is considered a public duty and the unity of the people and the devices are obliged to do this duty. The environment Agency has legal authority to protect the environment. The Environmental Protection and Improvement Act therefore outlines the functions of the organization. The Environment Agency faces challenges and limitations within the framework of performing these tasks, which has led to inefficiency and lack of effective and comprehensive measures. It is therefore necessary that the organization minimizes these challenges by providing effective solutions and in the long term seeks to address them, and to bring the main goal mentioned in the Constitution, the protection of the environment and the growing social life, to the fore for today's generations and future generations.

Keywords: Environmental Organization, Constitution, Social Life, Environmental Protection and Improvement Law, Human Rights.

چکیده

بسیاری از کشورها در کنار قوانین و مقررات بین‌المللی برای حفظ و بهسازی محیط زیست به‌عنوان بستری برای حیات اجتماعی و یکی از حقوق نسل سوم حقوق بشر، مقررات داخلی نیز وضع کرده‌اند. در ایران و مطابق اصل پنجاهم قانون اساسی حفاظت از محیط زیست یک وظیفه عمومی تلقی شده است و آحاد مردم و دستگاه‌ها موظف به انجام این تکلیف می‌باشند. در این بین، می‌توان به سازمان محیط زیست اشاره کرد که برای حفاظت از محیط زیست دارای اختیارات قانونی می‌باشد. از این رو قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست به شرح وظایف این سازمان پرداخته است؛ سازمان محیط زیست در چهارچوب انجام این وظایف با چالش‌ها و محدودیت‌هایی مواجه می‌باشد که منجر به ناکارآمدی و عدم اقدامات مؤثر و همه‌جانبه گشته است. لذا ضرورت دارد که این سازمان با ارائه راهکارهایی مؤثر این چالش‌ها را به حداقل رسانده و در درازمدت در صدد رفع آن‌ها بر آید و هدف اصلی ذکر شده در قانون اساسی یعنی حفاظت از محیط زیست و حیات اجتماعی رو به رشد را برای نسل‌های امروز و نسل‌های آینده به‌منصه ظهور برساند.

واژگان کلیدی: سازمان محیط زیست، قانون اساسی، حیات اجتماعی، قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست، حقوق بشر.

Received: 2023/09/13 - Review: 2023/10/25 - Accepted: 2023/11/22

دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۰۹/۱۳ - بازنگری مقاله: ۱۴۰۲/۱۰/۲۵ - پذیرش مقاله: ۱۴۰۲/۱۱/۲۲

ارجاع:

خرزایی، حسین؛ (۱۴۰۲)، تحلیل ماده ۶ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست؛ چالش‌ها و راهکارها، تمدن حقوقی، شماره ۱۶.

Copyrights:

Copyright for this article is retained by the author (s) , with publication rights granted to Legal Civilization. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>) , which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

COPE COMMITTEE ON PUBLICATION SERVICE

مقدمه

مسئله محیط زیست در دستور کار اغلب کشورهای دنیا در سطح داخلی و بین‌المللی قرار دارد، حدود نیم قرن پیش در اعلامیه‌ای موسوم به اعلامیه استکهلم حفاظت از محیط زیست رنگ و بوی جهانی به خود گرفت و در این اعلامیه ضمن موظف نمودن دولت‌ها برای حفاظت و صیانت از محیط زیست، ایجاد یک نهاد بین‌المللی در راستای حفاظت و ارتقای محیط زیست در سازمان ملل متحد پی ریزی شد. پس از آن نیز مقررات بین‌المللی، منطقه‌ای و ملی زیادی به تصویب کشورها رسید.

امروزه امر حفاظت و بهسازی محیط زیست و پیشگیری از بحران‌های ناشی از آن به یک مسئله مهم در اداره امور کشور ما تبدیل شده است؛ بر این اساس و مطابق اصل پنجاهم قانون اساسی، حفاظت از محیط زیست یک وظیفه عمومی می‌باشد و در سایر مقررات برای بسیاری از نهادها وظایف اختصاصی پیش‌بینی شده است که مهم‌ترین آن‌ها وظایفی است که سازمان محیط زیست آن‌ها را عهده دار شده است. در گذشته به دلیل کمی جمعیت و محدود بودن آلودگی‌های زیست محیطی عمده فعالیت این سازمان در حفاظت از حیات وحش مطرح بود تا این که در سال ۱۳۵۰ سازمان حفاظت محیط زیست تأسیس شد و وظایف جدیدی برعهده سازمان قرار گرفت و با تصویب قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست در سال ۱۳۵۳ و اصلاحیه آن در سال ۱۳۷۱، حجم فعالیت‌های سازمان گسترده گردید؛ اما متأسفانه ضمن تأکید صریح و روشن قوانین مربوط، مشکلات زیست محیطی کشور نه تنها کاهش نیافت بلکه شدیدتر نیز شد و وظایف مربوط به سازمان محیط زیست با وجود چالش‌ها و

محدودیت‌هایی تحقق نیافته است و این سازمان به‌عنوان متولی حفاظت از محیط زیست کشور با وجود دارا بودن جایگاه مناسب در نظام اجرایی کشور و داشتن پشتوانه قانونی محکم در قانون اساسی و قوانین مختلف در باب محیط زیست نتوانسته آن گونه که باید به رسالت خود در جهت برخورداری مردم از محیط زیست سالم جامه عمل بپوشاند.

در همین راستا پژوهش حاضر ضمن برشمردن وظایف مهم سازمان محیط زیست مطابق ماده ۶ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست و با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی در صدد پاسخگویی به این سوالات است که چالش‌ها و محدودیت‌های سازمان محیط زیست در اجرای وظایف و حفاظت از محیط زیست شامل چه مواردی می‌باشد؟ و راهکارهای رفع آن‌ها چیست؟ از جمله چالش‌هایی که مانع عملکرد مثبت سازمان محیط زیست شده است: عدم حفظ مناسبات محیط زیستی، بی‌توجهی به سازمان‌های مردم نهاد، نبود سازوکاری جهت استفاده صحیح از سموم کشاورزی، کمبود منابع مالی، عملکرد ضعیف در مدیریت آلودگی آب و هوا (گردوغبار، ریزگردها، وسایل دودزا و آلودگی صوتی)، نارسایی قوانین، ضعف در آموزش همگانی، شکار غیرمجاز، تخریب جنگل‌ها، قطع درختان و غیره می‌باشد.

۱- محیط زیست

محیط زیست^۱ در معنایی که امروزه به کار می‌رود در بیشتر زبان‌ها اصطلاحی نو به شمار می‌رود. اصل واژه محیط زیست از زبان فرانسه است و در قرن دوازدهم میلادی کاربرد داشته است. در جهان معاصر از دهه ۱۹۶۰ میلادی کاربردی مستمر و مؤثر پیدا کرده و در خلال همین دهه کلمات جدیدی برای بیان این مفهوم در زبان‌های مختلف مورد استفاده قرار گرفته است. این امر نشان از سابقه تقریباً پنجاه ساله توجه بخش عظیمی از جهان به طور همزمان، نسبت به پدیده‌ای جدید می‌باشد که پیش روی جهان مدرن قرار گرفته است (کیس، ۱۳۹۲، ۶).

برای واژه محیط زیست دو دیدگاه در نظر گرفته شده است، یکی از این دیدگاه‌ها این است که عنوانی همچون محیط زیست از دو کلمه مجزای محیط و زیست به هم آمیخته شده است و به مفهوم جایگاه و محل زندگی می‌باشد. محیط زیست از جنبه لغوی مواردی همانند شیوه‌های جلوگیری از تخریب طبیعت، آلودگی هوا و... را در بر نمی‌گیرد. ولی در زمان حال مفاهیم گوناگونی از جمله جنگل،

آب و هوا، روش‌های جلوگیری از آلودگی هوا، زیست پرندگان، طرق مبارزه با عوامل تخریب‌کننده طبیعت، حقوق حیوانات، کوه و... را شامل می‌شود.

محیط زیست در تعریف اصطلاحی به همه عواملی که بهبودبخش یا تهدیدکننده محیط زندگی باشد اطلاق می‌شود. اما دیدگاه دوم نشان از این دارد که چیزی به اسم محیط وجود نداشته و این واژه در یک معنای نسبی به مفهوم اطراف یا پیرامون می‌باشد یعنی آنچه که به وسیله پیرامون خود محاط شده است. امری که در اینجا اهمیت دارد این است که منظور ما از محیط زیست چه موجودی است؛ زیرا هر آنچه که وضعیت محلی را برای زیست یک نوع موجود زنده ارتقاء می‌بخشد و باعث بهبود آن می‌شود می‌تواند منجر به تباهی محیط زیست موجود دیگر گردد. بنابراین می‌توان چنین بیان کرد که محیط زیست عبارت است از آنچه که فرایند زیستن را به تسلط خود در آورده، آن را در خود فرو خورده و با آن در کنش متقابل قرار دارد. مطابق تعریف ارائه شده آیا فرایند حیات بدون استفاده از خاک و هوا امکان دارد؟ آیا می‌توان مرزهای مشخصی برای محیط زیست تعیین نمود؟ آیا بدون بهره‌برداری منطقی و اصولی از خاک امکان تولید مواد غذایی و تغذیه سالم جمعیت رو به افزایش وجود دارد؟ بنابراین چنین برداشت می‌شود که محیط زیست شامل انسان، طبیعت و رابطه آن‌ها می‌شود.

محیط زیست در کلیه فعالیت‌های بشر تأثیر داشته و از آن متأثر می‌شود. محیط یک موجود زنده عبارت است از فضایی که موجود زنده را احاطه کرده و از طریق روابط متقابل گوناگون با آن در تماس می‌باشد. به بیان دیگر، محیط را می‌توان مجموعه عوامل جاندار و بی‌جان دانست که در یک فضای مشخص و در زمانی معین موجود زنده را تحت تأثیر خود قرار می‌دهند (عسگری الهه، ۱۳۹۱، ۱۶۸).

۲- قوانین و سیاست‌های بین‌المللی زیست محیطی

امروزه مسئله حفاظت از محیط زیست به‌عنوان یکی از مهم‌ترین مسائل جامعه بشری مطرح شده است. حفظ محیط زیست محدود به مرزهای سیاسی و جغرافیایی نیست و اهتمام جمعی همه ساکنان کره زمین را می‌طلبد (آقابالایی بختیار و صراف، ۱۴۰۱، ۷۱۸). برای پیشبرد برنامه‌ها و اهداف حفاظت از محیط زیست باید سازوکارهای جهانی، ملی و منطقه‌ای در قالب مقررات اتخاذ گردد. همچنان که از نظر کمی مقررات نسبتاً زیادی تدوین شده است ولی از نظر کیفی مصون از ایراد نمی‌باشند.

۲-۱- اعلامیه استکهلم

اولین سند بین‌المللی که به طور مشخص در زمینه محیط زیست بین‌المللی مورد تصویب دولت‌ها قرار گرفت اعلامیه کنفرانس استکهلم می‌باشد. اعلامیه مذکور که در سال ۱۹۷۲ میلادی تصویب شد منجر به ایجاد تعهداتی برای دولت‌ها گشته که زمینه را برای برجسته کردن هرچه بیشتر مفاهیم زیست محیطی در قالب تعهدات حقوقی فراهم می‌نماید (محمدیاری، ۱۳۹۵، ۶۵). اعلامیه استکهلم دارای یکصدونه ماده یا بیست و شش اصل است که به لزوم کنترل و استفاده بهینه از منابع طبیعی، زیستگاه‌های انسانی، توجه به منابع آلودگی و نحوه کنترل آن‌ها پرداخته است و دولت‌ها در این کنفرانس به حوزه‌های محیط زیست به‌عنوان یک حق بشری نه یک مقوله سیاسی توجه کرده‌اند و باید نهادی ایجاد شود تا این حق بشر را به طور دقیق در دستور کار خود قرار دهد.^۲

۲-۲- برنامه محیط زیست سازمان ملل متحد

برنامه محیط زیست سازمان ملل متحد^۳ نهادی وابسته به سازمان ملل متحد است که فعالیت‌های زیست محیطی اعضای خود را هماهنگ نموده و در توسعه کشورها و اجرای دقیق سیاست‌ها و گسترش تشویق‌های قابل تحمل مؤثر بر طبیعت از میان شیوه‌های دقیق محیطی مساعدت می‌نماید. همان‌طور که گفته شد این انجمن در نتیجه کنفرانس سازمان ملل متحد بر روی محیط زیست انسان، در سال ۱۹۷۳ میلادی پایه‌گذاری شد و اداره مرکزی آن در نایروبی پایتخت کنیا قرار دارد. بر اساس اعلامیه محیط زیست بشر^۴ که در ژوئن ۱۹۷۲ میلادی به تصویب کنفرانس جهانی محیط زیست انسان در استکهلم رسیده است حفظ محیط زیست بشر و تضمین حقوق بشر برای برخورداری از محیط زیست سالم و تشویق و ترغیب فعالیت‌های زیست محیطی در سطوح بین‌المللی و منطقه‌ای و توسعه قوانین و معاهدات بین‌المللی به منظور کنترل آلودگی و تخریب محیط زیست ناشی از فعالیت‌های بشری از اهداف این برنامه می‌باشد.

۲- اصول ۲ الی ۷ اعلامیه استکهلم

۲-۳- کنفرانس (بیانیه) ریو

کنفرانس ریو به تکالیف دولت‌ها برای حفاظت از محیط زیست و توسعه آن پرداخته است. این بیانیه در اصول خود که بیست و هفت اصل می‌باشد به مشارکت مردم، اطلاع‌رسانی صحیح و آموزش عمومی و این که همه کشورهای در حال توسعه و توسعه یافته برای حفاظت از محیط زیست وظایف مشترکی را بر عهده دارند پرداخته است و بیان شده است که برای جلوگیری از تخریب محیط زیست باید رویکردهای پیشگیرانه اتخاذ شود. یکی از مسائل مطرح شده در این کنفرانس، ضرورت کمک مالی کشورهای ثروتمند به منظور مقابله با مشکلات زیست محیطی بود. آنچه در نتیجه این کنفرانس حاصل آمد از این قرار است: برای کمک به کشورهای در حال توسعه در کاهش تباهی‌های زیست محیطی آن‌ها برخی کمک‌های مالی فراهم خواهد شد؛ کوشش می‌شود تا سطح تولید گازهای گلخانه‌ای در سال ۲۰۰۰ میلادی در حد مقدار آن در سال ۱۹۹۰ میلادی باقی بماند؛ در مورد برخی از تلاش‌های لازم برای حل مشکلات زیست محیطی زمین توافق به عمل آمد؛ همچنین کشورهای در حال توسعه به فناوری‌هایی که آسیب‌های زیست محیطی را به حداقل می‌رسانند دسترسی بهتری خواهند داشت (علیزاده و پیشگاهی فر، ۱۳۹۰، ۱۱۰).

نهادهای منطقه‌ای و جهانی متعدد دیگر که بعضاً حوزه فعالیت آن‌ها منحصر به حقوق بشر نیست نیز بر اساس معاهدات مشمول صلاحیت خود نظریه‌هایی در راستای تضمین حق بر محیط زیست ارائه داده‌اند^۵ که می‌توان به کمیته حقوق بشر، دیوان دادگستری جامعه اقتصادی کشورهای غرب آفریقا، هیئت بازرسی بانک جهانی، دیوان بین‌المللی دادگستری و دیوان دادگستری اتحادیه اروپا اشاره کرد.

۳- پیشینه تاریخی سازمان حفاظت محیط زیست ایران

تخریب محیط زیست و بهره‌برداری بیش از حد منابع در کشور ما نیز همانند بسیاری از کشورهای جهان در طی قرن گذشته، چشمگیر بوده و تسریع در این روند در سال ۱۳۳۵ منجر به تشکیل دستگاهی مستقل به نام کانون شکار ایران، با هدف حفظ نسل شکار و نظارت بر اجرای مقررات مربوط به آن شد. در سال ۱۳۴۶ در پی تصویب قانون شکار و صید، سازمان شکاربانی و نظارت بر صید جایگزین کانون فوق شد. بر اساس قانون اخیر، سازمان شکاربانی و نظارت بر صید، مرکب از وزیران کشاورزی، دارایی، جنگ و

شش نفر از اشخاص با صلاحیت بود. بر اساس ماده ۶ قانون فوق، وظایف سازمان شکاربانی و نظارت بر صید از محدوده نظارت و اجرای مقررات ناظر بر شکار فراتر رفته و امور تحقیقاتی و مطالعاتی مربوط به حیات وحش کشور، تکثیر و پرورش حیوانات وحشی و حفاظت از زیستگاه آن‌ها و تعیین مناطقی به عنوان پارک وحش و موزه‌های جانورشناسی را نیز در بر گرفت. در سال ۱۳۵۰ نام سازمان شکاربانی و نظارت بر صید به «سازمان حفاظت محیط زیست» و نام شورای عالی شکاربانی و نظارت بر صید به «شورای عالی حفاظت محیط زیست» تبدیل شد و امور زیست محیطی از جمله پیشگیری از اقدام‌های زیانبار برای تعادل و تناسب محیط زیست نیز به اختیارات قبلی آن افزوده شد.

در سال ۱۳۵۳ پس از برپایی کنفرانس جهانی محیط زیست در استکهلم و با تصویب قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست در بیست و یک ماده، این سازمان از اختیارات قانونی تازه‌ای برخوردار شد و از نظر تشکیلاتی نیز تا اندازه‌ای از ابعاد و کیفیت سازگار با ضرورت‌های برنامه‌های رشد و توسعه برخوردار شد.^۶ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست در سال ۱۳۷۱ اصلاح گردید؛ همچنین آیین نامه اجرایی این قانون نیز مورد بازبینی و اصلاح قرار گرفت تا وظایف و اختیارات سازمان محیط زیست ضمن افزایش، از تشکیلات بهتری برای عملی و اجرایی شدن وظایف بهره مند گردد.

۴- اهداف و وظایف سازمان حفاظت از محیط زیست (مطابق ماده ۶)؛ چالش‌ها و راهکارها

اگرچه پیشینه سازمان حفاظت از محیط زیست به شکل نوین در کشور به بیش از چهار دهه می‌رسد، اما با پایان یافتن جنگ تحمیلی و هم‌زمان با شروع برنامه‌های توسعه کشور، جایگاه محیط زیست در نظام برنامه‌ریزی کشور ارتقاء یافت و توانست تا حدود زیادی بر فرآیندهای تصمیم‌گیری در خصوص طرح‌های توسعه‌ای که به نحوی بر محیط زیست تأثیر می‌گذارند، مؤثر واقع شود.

بر اساس ماده ۶ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست مصوب ۱۳۵۳ و اصلاحیه ۱۳۷۱، سازمان حفاظت از محیط زیست علاوه بر وظایفی که در قانون شکار و صید برای سازمان شکاربانی و نظارت بر صید مقرر شده بود، دارای وظایف و اختیارات به مراتب گسترده‌تری می‌باشد؛ از جمله این وظایف: انجام تحقیقات و بررسی‌های علمی و اقتصادی مربوطه؛ پیشنهاد ضوابط به منظور مراقبت و جلوگیری از آلودگی آب، هوا، خاک، پخش فضولات اعم از زباله‌ها و مواد زائد کارخانه‌ها؛ حفظ تعادل

اکولوژیک، توجه به سازمان‌های مردم‌نهاد، جلوگیری از قطع درختان و شکار غیرمجاز حیوانات، انجام هرگونه اقدام مقتضی در حدود قوانین مملکتی به منظور صیانت از محیط زیست؛ تنظیم و اجرای برنامه‌های آموزشی به منظور تنویر و هدایت افکار عمومی در زمینه حفظ و بهسازی محیط زیست؛ برقراری هرگونه محدودیت و ممنوعیت موقتی زمانی و مکانی و همکاری با سازمان‌های مشابه خارجی و بین‌المللی و... می‌باشد (پوراصغر، ۱۳۸۶، ۶). ولی شوربختانه این وظایف با چالش‌ها و محدودیت‌هایی همراه بوده است و سازمان محیط زیست نتوانسته آن گونه که باید در راستای وظایف خود اقدامات مؤثر و مثبتی در جهت حفظ و ارتقای محیط زیست انجام دهد. در ادامه به محدودیت‌ها و چالش‌های مهم‌ترین وظایف سازمان، مطابق ماده ۶ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست اشاره شده و راهکارهایی نیز برای رفع آن‌ها در نظر گرفته شده است.

۴-۱- حفظ تعادل اکولوژیک

بر اساس ماده ۶ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست، سازمان محیط زیست وظایفی را بر عهده دارد که با توجه به بند الف این ماده از جمله وظایف این سازمان انجام دادن تحقیقات و بررسی‌های علمی و اقتصادی در زمینه حفاظت و بهبود و بهسازی محیط زیست و جلوگیری از آلودگی و برهم خوردن تعادل محیط زیست می‌باشد که این بند از وظایف، خود مواردی را شامل می‌شود که یکی از این موارد مطابق بند الف ماده ۶ طرق حفظ تعادل اکولوژیک طبیعت (حفظ مناسبات محیط زیست) می‌باشد.

تعادل اکولوژیکی عبارتی است که برای توصیف تعادل موجودات زنده مانند انسان، گیاهان، حیوانات و محیط آن‌ها به کار می‌رود؛ یکی از طرق حفظ این تعادل در دسترس بودن غذای کافی برای همه موجودات زنده و استمرار آن می‌باشد. از این رو وجود و بقایای اکوسیستم به این مورد بستگی دارد زیرا اکوسیستم مناسب به هر ارگانیسم اجازه رشد و تولید مثل می‌دهد و برای همین وجود مداوم ارگانیسم‌ها ناشی از تعادل اکولوژیکی می‌باشد. سازمان محیط زیست برای حفظ مناسبات محیط زیست باید تمهیداتی را بیاندیشد تا از عواملی که عدم تعادل اکولوژیکی را ایجاد می‌کنند جلوگیری نماید؛ عواملی که این تعادل را تهدید می‌کند و شوربختانه هر ساله و همواره با آن مواجه بوده ایم عبارتند از: سیل، خشکسالی، طوفان‌های شدید، آلودگی هوا، شکار غیرمجاز شکارچیان، جنگل زدایی، عدم مدیریت پسماندها و... از همین رو ایجاد ذخایر طبیعی که بخش قابل توجهی از زیستگاه‌های خشکی و آبی کره زمین را محافظت کند ضروری به نظر می‌رسد.

مواردی که مناسبات و تعادل محیط زیست را تهدید می‌کند فراوانند که در این نوشتار پرداختن به همه آن‌ها نمیگنجد و به مواردی از مهم‌ترین و معمول‌ترین آن‌ها اشاره شده است که طی سال‌های اخیر گریبانگیر کشور ما بوده و اثرات منفی و جبران‌ناپذیری از خود بر جای گذاشته‌اند. لذا برای حفظ مناسبات و تعادل اکولوژیکی باید اقدامات مناسبی از جانب سازمان محیط زیست صورت گیرد از جمله: ایجاد شبکه ملی هشدار و پیش‌آگاهی رخدادهای سیل طوفان و گرد و غبار؛ جلوگیری از تبدیل جنگل‌ها و سایر زیستگاه‌های طبیعی در مناطق تحت بهره‌برداری شدید؛ ترسیم جوامع گیاهی بومی در مقیاس وسیع (به‌ویژه جنگل‌ها)؛ اجرای سیاست‌هایی برای رفع استهلاک، بهره‌برداری و تجارت در گونه‌های در معرض تهدید و بحران جهانی ناشی از مصرف حیوانات وحشی؛ تقویت مصرف غذاهای گیاهی و کاهش ضایعات غذا (Ripple, 2017, 1027).

۴-۲- عدم توجه به جایگاه نهادهای مدنی و سازمان‌های مردم نهاد

حکمرانی مطلوب محیط زیست در سطح جامعه و ارتقاء جایگاه آن مستلزم کسب سرمایه‌های اجتماعی نظیر باور، اعتماد و مشارکت افراد در تصمیم‌گیری و اجرای برنامه‌های محیط زیست کشور می‌باشد، که نمونه آن را می‌توان در کشور ژاپن که بهترین کشور آسیا در رتبه‌بندی کشورهای جهان بر اساس شاخص‌های جهانی^۷ است مشاهده نمود. بر این اساس بررسی وضعیت سازمان‌های مردم نهاد^۸ در کشور ایران موید ایجاد یک روند رکود و توقف نسبی از آغاز سال ۱۳۸۵ تاکنون است که به دلیل ورود مسائل سیاسی و امنیتی به ساختار فعالیت‌های اجتماعی و عدم توجه به سمن‌ها در سیاست‌گذاری و برنامه ریزی محیط زیست کشور ناشی از عدم باور مدیران ارشد و تصمیم‌گیران ارشد کشور می‌باشد و این موضوع سبب کاهش چشمگیر سالانه سمن‌های فعال در سطح کشور گردیده است؛ به نحوی که در سال ۱۳۹۰ حدود چهل سمن در سراسر کشور منحل گردیده و امروز نسبت تعداد سمن‌های فعال به سمن‌های ثبت شده در سراسر کشور بسیار اندک می‌باشد.

لذا برای ایجاد مجدد این باور و اعتمادسازی عمومی لازم است نسبت به ایجاد بسترهای لازم برای احیاء و بازیابی توان این عنصر مؤثر اجتماعی در حفظ و بهره‌برداری خردمندانه از محیط زیست کشور اقدام و برنامه توانمندسازی این سمن‌ها در سطح کشور اجرا گردد.

۴-۳- استفاده از سموم کشاورزی یا مواد مصرفی زیان آور به محیط زیست

یکی دیگر از منابع آلاینده خاک سموم دفع آفات، بیماری‌های گیاهی و علف کش‌ها است. این سموم پس از ورود به خاک قادرند اثر سمیت خود را برای مدت زمان طولانی حفظ کنند. پسماندهای سموم در خاک اثرات نامطلوب بر موجودات خاکزی داشته و این مواد پس از جذب، توسط گیاهان وارد زنجیره غذایی شده و منجر به ایجاد اثرات سوء برای گیاه و انسان می‌شوند. مصرف کود باید ترجیحاً با روش‌هایی صورت پذیرد که تلفات کود را به حداقل و بهره‌وری آن را به حداکثر برسانند، برای مثال باید از کاربرد سطحی کود اجتناب نمود، بهترین گزینه‌ها در این رابطه عبارتند از: مخلوط کردن کود با خاک، قراردادن نواری یا نقطه کود در نزدیکی ریشه‌های گیاهان (لگرید و همکاران، ۱۳۸۵، ۱۹۶).

هنگامی که سموم به مقدار زیاد بارها و بارها به کار می‌روند حشرات و موجودات بیماری‌زا با آنها سازش یافته و جهش می‌کند تا حدی که نسل‌های بعدی آنان به مواد شیمیایی مقاوم‌تر می‌شوند. سموم کشاورزی و مواد شیمیایی نه تنها به مصرف گیاهان زراعی و میکروب‌ها می‌رسند بلکه می‌توانند اثرات نامطلوبی را بر خاک و زندگی آن بر جای بگذارند، به‌ویژه هنگامی که بسیار غلیظ بوده و در آب حل بشوند. اسیدی شدن خاک می‌تواند برای ریزجانداران خاک که به آنزیم‌های ویژه‌ای وابسته هستند، خطرناک باشد. استفاده از کودهای شیمیایی باعث افزایش نیترات موجود در آب‌های سطحی و زیرزمینی شده است (گریک، ۱۳۸۲، ۲۷۲). ازدیاد جلبک‌ها در سطح آب مانع رسیدن نور به عمق پایتتر می‌شوند و بدین ترتیب به طور غیرمستقیم موجب کاهش ذخیره اکسیژن مورد نیاز ماهیان و محیط زیست جانوری می‌شود. آفت کش‌ها می‌توانند بهره‌وری کشاورزی را افزایش دهند، ولی هنگامی که به طور نامناسبی به کار برده می‌شوند برای انسان و سایر گونه‌ها سمی هستند. علاوه بر نگرانی‌های مربوط به ایمنی غذایی، برآورد می‌شود که مسمومیت غیرعمدی ناشی از قرار گرفتن در معرض سموم سالانه باعث مرگ هزاران نفر در جهان می‌شود که عمده آن در کشورهای در حال توسعه یافته دیده می‌شود (نجاتی مقدم و بوذرجمهری، ۱۳۹۱، ۶).

با توجه به مطالب گفته شده می‌توان گفت که امروزه استفاده از نهاده‌های پربازده کشاورزی به شکل نادرست، نامتعادل و بیش از اندازه نه تنها به سلامتی محصول صدمه زده بلکه باعث آثار زیانبار و مرگبار بر اکوسیستم‌های آبی، گیاهی، جانوری و انسانی شده است. بنابراین استفاده از کود و سم

شیمیایی روز به روز بر روی محیط زیست باعث صدمات جبران‌ناپذیر می‌شود. روش‌های مبارزه با آفات در کشور نیازمند تغییرات اساسی است و این تغییرات باید در اسرع وقت صورت گیرد؛ ضمن این که روش‌های کنترل بیولوژیک و میکروبیولوژیک می‌توانند به جای روش‌های شیمیایی کنترل آفات جایگزین مناسبی باشند.

سازمان محیط زیست باید در اسرع وقت تمهیدات لازم را جهت کاهش مصرف کود و سم شیمیایی فراهم کند تا مصرف این نهاده‌ها در کشور کاهش یابد. کاهش مصرف کود و سم شیمیایی در کشور بدون حمایت‌های سازمان محیط زیست و در راس آن دولت به مفهوم همه قوا کافی نیست و دولت باید به نقش خود در این زمینه توجه کند. در واقع آفات نباید به طور کلی ریشه کن شوند بلکه آن‌ها نیز جزئی از اکوسیستم هستند و ریشه کن کردن آن‌ها نتیجه‌ای جز برهم خوردن نظم اکوسیستم به دنبال ندارد. اگر نظم اکوسیستم حفظ شود، موجودات زنده به خودی خود یکدیگر را به صورت طبیعی کنترل می‌کنند و دیگر نیازی نیست که بشر با اتخاذ روش‌های مختلف در جهت کنترل آن‌ها برآید. به نظر می‌رسد بشر هیچ راهی جز کاهش مصرف کود و سم شیمیایی ندارد زیرا در صورت عدم تحقق این امر در نهایت محیط زیست و سلامتی خود وی با تهدید مواجه می‌شود (رحمانی، ۱۳۸۹، ۸۵). اگر انسان بخواهد همچون پادشاهی بر روی سیاره‌ی زمین حکمرانی کند، بایستی رویکردی مثبت در به کارگیری انرژی‌های موجود در طبیعت داشته باشد (سیادت و مرادی تلاوت، ۱۳۸۹، ۲۱۹).

۴-۴- جلوگیری از پخش و ایجاد صداهای زیان‌آور به محیط زیست

یکی از موارد زیان‌آوری که محیط زیست را تهدید می‌کند آلودگی صوتی می‌باشد. آیین‌نامه اجرایی نحوه جلوگیری از آلودگی صوتی و پرتوها مصوب ۱۳۷۸/۰۳/۱۹ در ماده یک آلودگی صوتی را این گونه تعریف می‌کند که: آلودگی صوتی عبارت است از پخش و انتشار هرگونه صوت، صدا و ارتعاش مربوط بیش از حد مجاز و مقرر در فضای باز (غیرسرپوشیده) و مطابق بند ششم ماده یک آیین‌نامه فوق منابع و کانون‌های آلودگی صوتی که به اختصار منابع آلوده‌کننده نامیده می‌شوند، عبارتند از: نیروگاه‌ها و پالایشگاه‌ها؛ کارخانه‌ها و کارگاه‌ها؛ وسایل نقلیه موتوری اعم از هوایی، دریایی، زمینی و زیرزمینی؛ فرودگاه‌ها، پایانه‌های حمل و نقل و توقفگاه‌های دائمی وسایل نقلیه موتوری؛ تعمیرگاه‌های وسایل نقلیه موتوری و آن دسته از واحدهای صنفی که فعالیت آن‌ها با آلودگی صوتی ملازمه دارد؛ میادین تیر و محل‌های تمرین

نظامی؛ سایر منابع مانند ژنراتورها و موتورهای تولید برق، استقرار بلندگوها در اماکن عمومی و محوطه‌های غیرسروپوشیده، مباشرت به هر عمل یا ترک عمل که ایجاد آلودگی صوتی نماید.

ماده ۲۹^۹ قانون هوای پاک مصوب ۱۳۹۶ ماده‌ای را به عنوان ضمانت اجرا برای جلوگیری از منابع آلودگی صوتی برشمرده است و مطابق تبصره اول ماده فوق نیروی انتظامی مکلف است راننده وسایل نقلیه موتوری را برای بار اول ملزم به پرداخت جریمه نقدی معادل یک میلیون ریال، در صورت تکرار برای بار دوم به پرداخت دو برابر جریمه مذکور و در صورت تکرار بیش از دو بار، به پرداخت جریمه نقدی معادل سه میلیون ریال محکوم نماید.

با وجود قوانین وضع شده همچنان این آلودگی محیط زیست را تهدید می‌کند و اقدامات عملی و علمی لازم از سوی سازمان محیط زیست و سایر دستگاه‌های متولی صورت نگرفته است. این نوع آلودگی همه اقسار جامعه را در همه سنین تحت تأثیر قرار می‌دهد و می‌تواند مشکلات جسمی و روحی شدیدی از جمله اختلال تمرکز، اختلال در خواب، بیماری‌های قلبی عروقی، بیماری‌های روانی، فشار خون، بیماری‌های هورمونی، اختلال در بارداری و تولد نوزادان و حتی افزایش آمار ابتلا به دیابت را در پی داشته باشد. آلودگی صوتی در اروپا به طور سالانه منجر به مرگ زودرس دوازده هزار نفر می‌شود. اثرات آلودگی صوتی تنها به ایجاد اختلال در رفاه و سلامت انسان محدود نمی‌شود و حیات وحش و سایر گونه‌های جانوری را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد. افزایش آلودگی صوتی باعث ایجاد استرس و بالا رفتن فشارخون در جانوران می‌شود که این اتفاق روند جفت‌گیری و تولیدمثل را در آن‌ها مختل می‌کند که در نتیجه آن، نسل جانداران مختلف رو به انقراض می‌رود.

تیم تحقیقات زیست محیطی سازمان ملل متحد راهکارهای ساده و قابل اجرایی را برای کاهش آلودگی صوتی ارائه کرده‌اند از جمله:

۱-۴-۴- طراحی و برنامه‌ریزی صحیح در ساخت فضاهای بصری

ادراک انسان همواره تحت تأثیر انعکاس صدایی که از اطراف به گوش می‌رسد، قرار دارد و توجه به انعکاس و نحوه انتقال صدا در محیط‌های بسته می‌تواند در کاهش اثرپذیری ادراک انسان از منابع

۹- ماده ۲۹: ایجاد هر گونه آلودگی صوتی توسط منابع ثابت و متحرک، ممنوع می‌باشد. در مورد منابع ثابت، مرتکب به جزای نقدی درجه هفت موضوع ماده (۱۹) قانون مجازات اسلامی محکوم می‌شود.

تولید کننده آلودگی صوتی تأثیرگذار باشد.

۴-۴-۲- توجه به فضای سبز شهری و پوشش گیاهی

افزایش فضای سبز شهری مانند باغ‌های ملی، پارک‌ها، درخت کاری در معابر و کنارگذرها و... می‌تواند از حجم آلودگی صوتی بکاهد و باعث افزایش اثر روانی مثبت بر شهروندان به واسطه گسترش فضای سبز شود.

۴-۴-۳- ایجاد کمربند درختی

کمربندهای درختی کنار جاده‌ها می‌توانند حجم زیادی از آلودگی صوتی را کاهش دهند؛ امواج صدا در میان شاخ و برگ درختان محبوس شده و قدرت آن کم می‌شود. در ایجاد کمربند سبز نوع درخت، سایز تنه، فاصله از منبع تولید صدا و طرح کاشت اهمیت دارد.

۴-۴-۴- بام‌های سبز

افزایش تعداد آسمان خراش‌ها در جهان ظرفیت مناسبی را برای ایجاد پوشش سبز ایجاد کرده است؛ پشت‌بام ساختمان‌ها محل مناسبی برای ایجاد پوشش گیاهی هستند که می‌توان از ظرفیت آن‌ها برای کاهش آلودگی صوتی استفاده کرد.

۴-۴-۵- خودروهای برقی

این خودروها نسبت به خودروهای بنزینی آلودگی صوتی کمتری دارند. موتور خودرو برقی تولید صدای کمی دارد و این خودروها در سرعت بالای پنجاه کیلومتر صدای کمتری را در زمان ترمز گرفتن و سایش لاستیک با آسفالت خیابان ایجاد می‌کنند.

۴-۴-۶- عایق‌های صوتی

ایجاد دیواره‌های عایق صوت در کنار بزرگراه‌ها، محدوده فرودگاه، مسیر راه آهن، کارگاه‌های ساختمانی و... می‌تواند در کاهش تولید صدا مؤثر باشد.

۴-۴-۷- کاهش تولید صدا در منابع متحرک

بخش زیادی از آلودگی صوتی بر اثر ترافیک ایجاد می‌شود. می‌توان با بهینه‌سازی منابع متحرک مانند موتورسیکلت‌ها، خودروها، وسایل نقلیه بزرگ و تعیین محدودیت در سرعت خودروها در خیابان، تولید آلودگی صوتی از این منابع را کاهش داد.

با توجه به راهکارهای ذکر شده سازمان محیط زیست می‌تواند با همکاری سایر دستگاه‌های مربوطه با به‌کارگیری راه‌های گفته شده که تیم تحقیقاتی محیط زیست سازمان ملل متحد ارائه نموده است وظیفه مندرج در بند ۴-الف قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست یعنی طرز جلوگیری از پخش و ایجاد صداهای زیان‌آور به محیط زیست را عملی سازد.

۵-۴- ناهماهنگی در اجرای برنامه آموزش همگانی محیط زیست

یکی از اصلی‌ترین علل تخریب و آلودگی محیط زیست، عدم آگاهی مردم نسبت به مسائل محیط زیستی است، به طوری که بدون افزایش سطح آگاهی‌های مردم در زمینه حفاظت از محیط زیست، نمی‌توان امیدى به بهبود وضعیت زیست محیطی داشت (حسینی و محمدی، ۱۳۹۶، ۱۴۴). آموزش محیط زیست به‌عنوان یکی از ارکان حفاظت از منابع حیاتی و تنوع زیستی دارای اهمیت ویژه می‌باشد. بر این اساس در هر سال برنامه آموزشی زیست محیطی تقریباً گسترده‌ای توسط نهادها، ارگان‌های دولتی، عمومی و غیردولتی برنامه ریزی و اجرا می‌شود، که به صورت پراکنده و غیرمنسجم با صرف هزینه‌های زیادی اجرا می‌شود و در جهت اهداف بخشی این نهادها و ارگان‌ها قرار دارد و فاقد ماهیت فرابخشی است. این وضعیت منجر شده است که برنامه‌های تکراری و خارج از اهداف برنامه‌های توسعه کشور صورت گیرد که می‌توان با ایجاد نظام کارآمد آموزش و اطلاع‌رسانی محیط زیستی، برنامه‌های آموزش همگانی محیط زیست تمام فعالیت ارگان‌ها و نهادهای مربوط را در این راستا یکپارچه نمود. مهم‌ترین کمبودی که از فعالیت‌های گسترده موجود حاصل شده است، نبودن اطلاعات دقیق و کامل است که منجر به عدم آگاهی از وضعیت آموزش‌های زیست محیطی در کشور شده است (کمیته محیط زیست، ۱۳۹۴، ۱۰۴). مهم‌ترین دلیل این گسستگی، عدم فعالیت مداوم کارگروه اجرایی برنامه‌های آموزش همگانی محیط زیست است که به دلیل نبود نظام اجرای برنامه آموزش همگانی محیط زیست ایجاد شده است.

در آیین‌نامه اجرایی قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست که به ندرت به آن اشاره و توجه شده است، فصل پنجم آن به آموزش و هدایت افکار عمومی پرداخته است. در فصل پنجم مقرر شده است سازمان محیط زیست به منظور تئور و هدایت افکار عمومی در زمینه حفظ و بهسازی محیط‌زیست برنامه‌های آموزشی خاصی تنظیم و به مرحله اجرا خواهد گذاشت و ترتیبی اتخاذ خواهد نمود که با همکاری مراجع ذی‌ربط در برنامه‌های درسی دوره‌های ابتدایی، راهنمایی، متوسطه و عالی مسائل مربوط به لزوم و نحوه حفظ و بهسازی محیط‌زیست گنجانیده شود. همچنین سازمان می‌تواند با تصویب

شورای عالی و کسب اجازه از مراجع قانونی مربوط جهت آموزش، مؤسسات و آموزشگاه‌های خاصی در زمینه حفاظت و بهسازی محیط‌زیست دایر نماید و در صورت درخواست سازمان‌ها و مؤسسات کشور اعم از دولتی و خصوصی در زمینه آموزش کارکنان آن‌ها نسبت به تهیه و اجرای برنامه‌های آموزشی مربوط به مسائل حفاظت و بهسازی محیط‌زیست اقدام نماید.

از این رو تا زمانی که تنویر افکار عمومی تحقق نیابد و مسائل محیط زیست نهادینه نشود ما همچنان با مشکل مواجه خواهیم بود. تنویر افکار عمومی فقط به معنای حرکت در بین آحاد جامعه نیست بلکه در جهت آگاه‌سازی مسئولان مملکتی نیز باید قدم برداشت. باید جستجو کرد که چه کسی وظیفه آگاه‌سازی و آموزش زیست محیطی را در بین مسئولان برعهده دارد. طبق ماده ۶ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست و آیین‌نامه اجرایی آن باید گفت مسئولیت خاص آگاه‌سازی و آموزش برعهده سازمان حفاظت محیط زیست است اما به این نکته باید توجه کرد که طبق اصل پنجاهم قانون اساسی، حفظ محیط زیست وظیفه عمومی تلقی گردیده است. بنابراین این امر فقط وظیفه یک دستگاه نیست بلکه وظیفه همگان است، ضمن آن که متولی امر سازمان حفاظت محیط زیست می‌باشد (حبیبی، ۱۳۸۲، ۱۶۶).

۶-۴- مراقبت و جلوگیری از آلودگی آب

بر اساس بند سوم ماده یک آیین‌نامه جلوگیری از آلودگی آب مصوب ۱۳۷۳/۰۲/۱۸ آلودگی آب تغییر مواد محلول یا معلق یا تغییر درجه حرارت و دیگر خواص فیزیکی، شیمیایی و بیولوژیکی آب در حدی که آن را برای مصرفی که برای آن مقرر است مضر یا غیرمفید سازد تعریف شده است. منابع صنعتی، کشاورزی، معدنی، دامداری شهری و خانگی، خدماتی، درمانی و غیره از جمله منابعی هستند که فعالیت بهره‌برداری از آن موجب آلودگی آب می‌شود به گونه‌ای که مواد مایع زائد حاصل از آن‌ها در قالب فاضلاب به آب یا خاک تخلیه می‌گردد در مقابل مواد مایع و مواد جامد هم مانند زباله، خاکروبه، خاکستر، ضایعات مراکز شهری و صنعتی، جسد حیوانات، مواد زائد حاصل تصفیه‌ها اعم از شیمیایی یا بیولوژیک، مواد زائد بیمارستانی و فضولات انسانی و حیوانی نیز باعث آلودگی مفرط آب می‌شوند.^{۱۰}

سازمان محیط زیست موظف شده است که با همکاری وزارتخانه‌های نیرو، کشاورزی، جهاد

سازندگی، بهداشت، درمان و آموزش پزشکی و سایر وزارتخانه‌ها و سازمان‌های ذیربط حسب مورد نسبت به بررسی و شناسایی کیفیت آب‌های ایران از لحاظ آلودگی اقدام نماید. همچنین سازمان محیط زیست برای جلوگیری از آلودگی آب می‌تواند منابع ذکر شده آلوده‌کننده آب را با استفاده از مامورین خود مورد نظارت و بازرسی قرار دهد. برای جلوگیری از آلودگی هوا می‌بایست از تخلیه و پخش فاضلاب یا مواد آلوده‌کننده‌ای از منابع متفرقه به آب‌های پذیرنده^{۱۱} ممانعت به عمل آید. در آیین نامه اجرایی قانون مذکور ماده ۱۴ برای رهاسازی فاضلاب و مواد آلوده‌کننده به یک سقف استاندارد اشاره کرده است؛ لذا مناسب‌تر بود که همین سقف هم در نظر گرفته نمی‌شد چون که بازگذاشتن راه فرار از قانون همواره موجب سرپیچی از آن شده است و وجود چنین محدودیتی هرچند کم هم باشد علاوه بر نادیده گرفته شدن قانون باعث آثار منفی بر آب و زندگی انسان و جانوران و به طور کلی محیط زیست می‌شود.

۷-۴- ناکافی بودن قوانین، آیین نامه، ضوابط و دستورالعمل اختصاصی در خصوص حفاظت از محیط زیست

ساختار موجود در حوزه قوانین و مقررات محیط زیست تشکیل شده از بخش‌های بسیار محدود با قوانین و مقرراتی که عمدتاً جنبه حقوقی داشته و سالانه پرونده‌های متعددی در زمینه حفاظت از محیط زیست کشور و عرصه‌های آن مشتمل بر شکار و صید، زیستگاه‌ها و امور مناطق و... می‌باشد که این مهم در عرصه‌های حقیقی و حقوقی دارای رشد روزافزون و مضاعفی به دلیل افزایش تقاضا، بهره‌برداری از منابع محیط زیست و محدودیت منابع زیستی می‌باشد. بر این اساس بررسی وضعیت موجود موید آن است که تعدادی از محیط بانان سازمان محیط زیست به جرم قتل عمد نفس در زندان‌ها به سر می‌برند و در سنوات گذشته هیچ قانون جدیدی برای محیط بانان محیط زیست تصویب نگردیده، ضمن آن که قانون‌های کارآمد در حفاظت از منابع زیستی نظیر ماده‌های ۱۰۴ و ۱۳۴ قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۸۳ حذف گردید که این معضلات در کنار چالش‌های همیشگی قوانین محیط زیست نظیر دارا نبودن ضمانت اجرای قوانین محیط زیست کشور به دلیل ماهیت حقوقی جرم زیست محیطی در کشور، عدم توجه به نیازهای پایه‌ای در اجرای قوانین محیط

۱۱- قنات، چشمه‌ها، دریاها، دریاچه‌ها، رودها، رودخانه‌ها و...

زیست نظیر وجود دادگاه‌های ویژه و تخصصی و قضات مطلع در زمینه محیط زیست سبب بروز مشکلات عدیده، پرونده‌های مفتوح در محاکم قضایی و... گردیده است.

۸-۴- کنترل پدیده ریزگردها

امروزه کنترل و مدیریت پدیده ریزگردها که از آن به‌عنوان یک بحران نام برده می‌شود به دلیل گسترش آن دیگر نمی‌توان گفت که وظیفه یک یا دو کشور یا یک سازمان بین‌المللی است، لذا نیازمند همکاری نهادهای بین‌المللی دیگر می‌باشد. کشورهایی که در معرض این پدیده قرار دارند کشورهای موجود در منطقه خاورمیانه از جمله ایران، عراق، عربستان، سوریه و ترکیه و... می‌باشند که این کشورها نیز در قالب توافق‌های منطقه‌ای به این مسئله پرداخته‌اند و تفاهم نامه‌هایی را به امضاء رسانده‌اند. از جمله تفاهم نامه ایران و عراق، بیانیه آنکارا، موافقتنامه آسه آن. در میان کشورهای مذکور برای مدیریت ریزگردها، ایران نسبتاً فعال‌تر بوده است و قطعنامه‌هایی را پیشنهاد و به تصویب رسانده است.

در سطح ملی و در قوانین و مصوبات بالادستی کشور توجه ویژه‌ای به موضوع آلودگی هوا شده است. از سال‌های گذشته احکام قانونی متعددی در حوزه مقابله با آلودگی هوا در کشور وضع شده‌اند که آخرین و جامع‌ترین آن‌ها قانون هوای پاک مصوب ۱۳۹۶ است. با این حال این قوانین و مصوبات اجرای مطلوبی نداشته‌اند و این موضوع در خصوص قانون هوای پاک مصوب ۱۳۹۶ بیشتر محسوس است. مطابق گزارش نهادهای نظارتی بیشتر مواد مندرج در این قانون اجرای متوسط و ضعیفی داشته‌اند. عدم اجرای قانون عوامل متعددی دارد که مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از کمبود منابع مالی، در اولویت نبودن مسئله آلودگی هوا، عدم وجود نظارت کافی و مؤثر، ناهماهنگی بین دستگاه‌های مجری و عملکرد جزیره‌ای، تفسیر شخصی از متون قانون و در نهایت ایرادات متن قانون. در این گزارش تمرکز بر عامل آخر یعنی ایرادات و اشکالات خود قانون بوده است، با این حال برخی از عوامل دیگر عدم اجرای قانون هوای پاک مصوب ۱۳۹۶ نیز به نوعی نشئت گرفته از ایرادات متن قانون هوای پاک مصوب ۱۳۹۶ است.

برای پیشگیری و مدیریت ریزگردها باید چالش‌های مربوط به منابع مالی کافی، اقدامات بیابان زدایی، هماهنگی دستگاه‌های متولی و ذکر شده در قانون هوای پاک مصوب ۱۳۹۶، استفاده از امکانات هواشناسی و به روز، ایجاد شبکه ملی هشدار رخدادهای گردوغبار، بهره گرفتن از اطلاعات جهانی جهت پیش‌بینی و اطلاع‌رسانی‌ها، نظارت و بازرسی‌های مستمر از دستگاه‌هایی که مطابق قوانین جاری تکلیفی برعهده آن‌ها گذاشته شده است رفع گردد. مورد مهم دیگر احیای تالاب‌ها و دریاچه‌ها از جمله دریاچه

ارومیه می‌باشد که در آستانه خشکی کامل قرار گرفته و اگر احیاء نشود خطرات زیست محیطی را در پی دارد به گونه‌ای که باید شاهد ریزگردهای نمکی از این منشاء داخلی باشیم. از جمله اقدامات دیگری که باید به آن توجه شود می‌توان به ایجاد کمربند سبز شهرها اشاره کرد. به طور کلی تقویت همکاری‌های بین‌المللی و منطقه‌ای برای اجرای برنامه‌های مشترک جهت مبارزه با پدیده ریزگردها، استفاده از اعتبارات و ظرفیت‌های جهانی، پایبند بودن به همکاری‌ها و موافقتنامه‌های منعقد شده، توجه به قوانین موجود داخلی و رفع مشکلات و چالش‌های آن همگی در راستای مدیریت و کنترل پدیده ریزگردها مؤثر می‌باشند.

۹-۴- نارسایی و عدم سخت‌گیری در صید و شکار جانوران

بلوغ کسب و کارهای اینترنتی، خرید و فروش حیوانات را از بازارهای محلی به بازارهای آنلاین هدایت کرد. بازارهای آنلاین برخلاف بازارهای محلی، امکان دورزدن مقررات را ندارند. در بازارهای آنلاین همه چیز شفاف است و هرگونه خلاف و سرپیچی از قانون به سرعت معلوم می‌شود. طبیعی است که سازمان حفاظت محیط زیست به‌عنوان مجری قوانین مربوط به ممنوعیت خرید و فروش حیوانات وحشی نقش خود را ایفاء می‌کند و اما نظارت بر بازار آنلاین، پیچیدگی‌های خاص خود را دارد که بدون همکاری عمومی در این زمینه امکان‌پذیر نیست. در این سال‌ها فروش حیوانات غیرمجاز در سایت‌ها و اپلیکیشن‌ها تحت نظر کارشناسان این پایگاه‌ها قرار داشته است، فروش حیوانات غیرمجاز بر اساس قوانین جاری کشور ممنوع است و آگهی‌های ثبت شده روی این پلتفرم‌ها رد می‌شوند؛ اما حدود و ثغور این نظارت را چه چیزی معلوم می‌کند؟ معیار برای شناسایی و حذف آگهی‌های غیرمجاز فروش حیوانات چیست؟ قانون چه می‌گوید؟ طبیعتاً مرز خرید و فروش مجاز و غیرمجاز را قانون روشن کرده است.

مهم‌ترین قوانین در این خصوص، قانون‌های «شکار و صید»^{۱۲}، «حفاظت و بهسازی محیط زیست»^{۱۳} و همچنین ماده ۶۸۰^{۱۴} قانون مجازات اسلامی کتاب پنجم تعزیرات مصوب ۱۳۷۵ هستند.

۱۲- مصوب ۱۳۴۶ با اصلاحات ۱۳۹۷

۱۳- مصوب ۱۳۵۳ با اصلاحیه ۱۳۷۱

۱۴- ماده ۶۸۰: هر کس برخلاف مقررات و بدون مجوز قانونی اقدام به شکار یا صید حیوانات و جانوران وحشی حفاظت شده نماید به حبس از سه ماه تا سه سال و یا جزای نقدی از یک و نیم میلیون ریال تا هجده میلیون ریال محکوم خواهد شد.

بخش عمده مواد قانونی در این حوزه، ناظر بر شکار و صید و محدودیت‌های قانونی آن است مانند ماده ۱۳^{۱۵} قانون شکار و صید. ماده ۱۶^{۱۶} همین قانون نیز درباره خرید و فروش حیوانات غیرمجاز به صراحت سخن می‌گوید. بندهای مختلف ماده ۱۰^{۱۷} قانون شکار و صید نیز به طور کامل درباره

جزای نقدی مندرج در این ماده به موجب مصوبه مورخ ۱۳۹۹/۱۲/۲۵ هیات وزیران به بیست تا دویست و پنجاه میلیون ریال تعدیل شد.

۱۵- ماده ۱۳: هر کس مرتکب اعمال زیر شود به مجازات حبس از نود و یک روز تا سه سال یا جزای نقدی از یک میلیون و هشتصد هزار ریال تا بیست میلیون ریال و در صورت تکرار به هر دو مجازات محکوم می‌شود: (اصلاحی مصوب ۱۳۷۵/۰۹/۲۵). الف- شکار جانوران قابل شکار و صید کمیاب و در معرض خطر انقراض از قبیل جیبر، گورخر، گوزن زرد ایرانی، یوزپلنگ، تمساح (کروکودیل)، هوبره و میش مرغ و همچنین شکار با استفاده از وسائل نقلیه موتوری. (اصلاحی مصوب ۱۳۵۳/۱۰/۳۰). ب- شکار پیر، یوزپلنگ، تمساح (کروکودیل) در پارک‌های ملی. (اصلاحی مصوب ۱۳۵۳/۱۰/۳۰). ج- شکار، صید و یا کشتار جانوران قابل شکار و صید با استفاده از سموم و مواد منفجره و امثال آن و شکار به صورت تعقیب با استفاده از وسیله نقلیه موتوری و همچنین کشتار آنان به طریق جرگه و محاصره دسته جمعی. د- مبادرت به اقداماتی که موجبات آلودگی آب دریای خزر و خلیج فارس و دریای عمان با مواد غیرنفتی را فراهم آورده و باعث مرگ و میر آبزیان یا به خطر افتادن محیط زیست آنان شود. ه- ایجاد یا فراهم کردن مقدمات آتش سوزی در پارک‌های ملی و آثار طبیعی ملی و مناطق حفاظت شده یا پناهگاه‌های حیات وحش بر اثر بی‌مبالاتی یا عدم رعایت مقررات محیط زیست و یا تخلف از نظامات دولتی. ث- ایجاد یا سبب ایجاد حریق در پارک‌های ملی، آثار طبیعی ملی، مناطق حفاظت شده و پناهگاه‌های حیات وحش بر اثر بی‌احتیاطی یا بی‌مبالاتی و یا تخلف از نظامات دولتی. (الحاقی مصوب ۱۳۵۳/۱۰/۳۰).

۱۶- خرید و فروش، تکثیر، پرورش، صدور، ورود حیوانات وحشی و اجزای آن‌ها که غیربومی ایران بوده و از خارج به کشور وارد شده و یا از قبل در کشور تکثیر و پرورش یافته‌اند با کسب پروانه و یا اجازه از سازمان مجاز می‌باشد. ورود و صدور آن دسته از جانوران وحشی و اجزای آن‌ها که در فهرست کنوانسیون تجارت بین‌المللی گونه‌های در معرض خطر انقراض [سایتیس] ثبت شده‌اند با رعایت مقررات کنوانسیون مذکور صورت می‌گیرد. سازمان می‌تواند گونه‌هایی که برخلاف مقررات کنوانسیون به کشور وارد شده‌اند ضبط و در صورت لزوم با هزینه واردکننده به کشور مبدأ عودت دهد.

۱۷- بند ج: حمل، عرضه، فروش و صدور جانوران وحشی زنده یا کشته و اجزای آن‌ها بدون کسب پروانه و یا مجوز از سازمان، «بند الف: شکار و صید بدون پروانه کلیه حیوانات زنده قابل شکار و یا حمل و یا عرضه و یا

حمل، خرید و فروش حیوانات غیرمجاز سخن می‌گوید.

قانون‌گذار به جز توجه به موضوع خرید و فروش حیوانات غیرمجاز، به مسئله شکار هم توجه کرده است.^{۱۸}

بنابراین به رغم ممنوعیت خرید و فروش حیوانات غیرمجاز از سوی نهادهای نظارتی و همچنین ممنوعیت درج آگهی تجاری آن‌ها در پلتفرم‌های انتشار آگهی، همچنان عده‌ای اقدام به شکار، خرید و فروش و همچنین پرورش حیوانات وحشی به منظور کسب سود می‌کنند. به نظر می‌رسد

فروش آن و نیز حمل یا عرضه یا فروش و صدور حیوانات کشته قابل شکار و اجزای حیوانات مزبور و همچنین نگاهداری آن‌ها در اماکن عمومی به استثنای آنچه که در پروانه شکار مجاز اعلام شده باشد.

۱۸- قانون‌گذار در قانون شکار و صید همچنین تصریح کرده: هر کسی بر خلاف مقررات و بدون مجوز قانونی اقدام به شکار یا صید حیوانات و جانوران وحشی حفاظت شده نماید به حبس از سه ماه تا سه سال و یا جزای نقدی از یک و نیم میلیون ریال تا هجده میلیون ریال محکوم خواهد شد. در قانون شکار و صید، مصوب سال ۱۳۴۶ نیز این موارد ذکر شده است و متخلفین به جزای نقدی یا حبس از یک ماه تا شش ماه محکوم می‌شوند: شکار و صید جانوران وحشی عادی بدون پروانه، شکار و صید بیش از میزان مندرج در پروانه و یا خلاف مقررات و خارج از محل‌های مندرج در پروانه، حمل، عرضه، فروش و صدور جانوران وحشی زنده یا کشته و اجزای آن‌ها بدون کسب پروانه و یا مجوز از سازمان. ماده ۱۱ قانون شکار و صید می‌گوید: شکار و صید در فصول و ساعات ممنوع مقرر، مبادرت به شکار و صید در مناطق ممنوع و یا خلاف محدودیت‌ها و ممنوعیت‌هایی که سازمان در حدود اختیارات قانونی خود تعیین و آگهی کرده است، شکار غیرمجاز در قرق‌های اختصاصی، شکار و صید با وسایل و از طرق غیرمجاز و یا شکار با استفاده از اسلحه دیگران، تخریب چشمه‌ها و آبشخور حیوانات در مناطق حفاظت شده و پناهگاه‌های حیات وحش برای فرد خاطی جزای نقدی یا حبس از نود و یک روز تا شش ماه را در پی دارد. ماده ۱۲ این قانون نیز تصریح می‌کند: شکار و صید جانوران وحشی حمایت شده بدون داشتن پروانه ویژه، شکار و صید در مناطق حفاظت شده و پناهگاه‌های حیات وحش بدون تحصیل پروانه ویژه و صید غیرمجاز در رودخانه‌های حفاظت شده، از بین بردن رستنی‌ها و تعلیف و تخریب در پارک‌های ملی و آثار طبیعی ملی و هر گونه تجاوز و فعالیت غیرمجاز در این گونه مناطق و آلوده نمودن آب رودخانه‌ها، دریاچه‌ها و تالاب‌های حفاظت شده، چشمه‌ها و آبشخورها به موادی که باعث آلودگی آب و از بین رفتن آبزیان شود برای فرد خاطی مجازات حبس از سه ماه تا سه سال و یا جزای نقدی را در پی دارد.

قانون باید سخت‌گیری بیشتری برای ممانعت از خرید و فروش حیوانات وحشی داشته باشد. چراکه طبق ماده ۶۸۰ قانون مجازات اسلامی کتاب پنجم تعزیرات مصوب ۱۳۷۵، برای مثال مجازات کسی که اقدام به خرید و فروش سنجاب ایرانی^{۱۹} می‌کند تنها یک ماه تا شش ماه حبس و ده تا یکصد هزار تومان جریمه نقدی است؛ حال آن که در کشور چین شکار و خرید و فروش پاندا که جزو گونه‌های در معرض انقراض است، ده سال حبس به علاوه پرداخت جزای نقدی است. در واقع، به نظر می‌رسد قانون‌گذاران ایرانی باید به این ضلع حفاظت از محیط زیست، با وضع قوانین سخت‌گیرانه و محدودکننده، توجه بیشتری نشان دهند.

۱۰-۴- قطع درختان و تخریب محیط زیست

یکی از عوامل آلودگی و تخریب محیط زیست، قطع بی‌رویه درختان و تخریب جنگل‌ها و مرتع‌ها است که نتیجه آن در بیشتر نقاط دنیا به صورت نابودی ذخایر توارثی زمین، اعم از درختان و گیاهان یا جانوران و در پی آن، فوران خشم طبیعت به شکل سیل‌های ویرانگر، حمله شنه‌های روان و توسعه بیابان‌ها، خشکسالی‌های وحشتناک، شیوع انواع آفت‌ها همچون سن، ملخ و موش، بیماری‌های مضر و... سرمایه‌های انسانی جامعه را تهدید می‌کند. نابودی جنگل‌ها و پوشش گیاهی در مناطق خشک که حیات تمامی موجودات از جمله انسان، با بهره‌های مستقیم و غیرمستقیم آن ارتباط تنگاتنگ دارد، نابخشودنی است و پیامدهای ناگوار جبران‌ناپذیری، مانند ویرانی کانون‌های زیست‌انسانی و نیز کوچ امواج انسانی بر جای می‌گذارد. این امر سبب شده است مردم برخی مناطق، دیگر قادر به تأمین غذای خود نباشند و در نتیجه، به پناهندگان زیست محیطی تبدیل شوند و به سوی نزدیک‌ترین شهر یا مرکزهای کمک‌رسانی هجوم برند (جوادی آملی و رحیمیان، ۱۳۹۰، ۱۷۱). بر اساس ماده ۵ آیین‌نامه اجرایی قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست، جنگل‌ها و مراتع منابع طبیعی حفاظت شده شناخته می‌شوند که از لحاظ ضرورت حفظ و تکثیر نسل جانوران و به طور کلی ارتقای محیط زیست دارای اهمیت خاصی بوده و مطابق ماده‌های ۸ و ۱۱، قطع درختان و بوته‌کشی، خارزنی و ذغال‌گیری و هر عملی که موجب تغییر اکوسیستم و آثار طبیعی ملی گردد ممنوع می‌باشد.

۱۹- از گونه‌های جانوری رو به انقراض

بنابراین، تخریب ویرانگر جنگل‌ها و مرتع‌ها سبب کاهش تولید چوب جنگل^{۲۰} و تولیدات دامی مرتع‌ها^{۲۱} و دیگر محصولات فرعی گیاهان^{۲۲} می‌شود. این آسیب‌ها، بخش کوچکی از زیان‌های بسیار هنگفت و جبران‌ناپذیری است که به سبب کاهش میزان نفوذ آب در خاک، شسته شدن خاک‌های مستعد، پر شدن دریاچه سدها از رسوب و ویرانی‌های ناشی از تخریب اماکن و تأسیسات موجود در مسیر سیل، پدیدار می‌شود. موارد یادشده، بیانگر تحول و دگرگونی در نعمت‌های خدادادی و تبدیل نعمت به نعمت است که این امر، مصداق برجسته تبدیل نعمتی است که قرآن کریم، انسان را به شدت از آن برحذر داشته است. در این مورد می‌توان برای محو یا کاهش جرایم علیه محیط زیست به تلاش‌های مأموران جنگلبانی در حفاظت و حصاربندی از جنگل‌ها، پاک‌سازی محیط‌های جنگلی از مواد آلاینده و غیربهداشتی و وضع قوانین و سیاست‌های پیش‌گیرنده اشاره کرد (علی ملایی و علی ملایی، ۱۴۰۱، ۸۵).

۱۱-۴- نیاز مالی و بودجه‌ای برای حفاظت از محیط زیست

حفاظت از محیط زیست امری هزینه بر و مستلزم تأمین مالی مناسب است؛ بویژه آن که دولت برای تحقق توسعه پایدار ناچار به رعایت ملاحظات زیست محیطی جهت حفظ آن و چشم‌پوشی از برخی مزایای اقتصادی است. حال آن که منابع مالی پایدار و کافی برای خدمات و سرمایه‌گذاری زیست محیطی ایجاد نمی‌شود و این امر تکافوی هزینه‌های هنگفت حفظ محیط زیست را نخواهد کرد. در اینجا نقش مجلس شورای اسلامی پرننگ‌تر جلوه می‌کند که با در نظر گرفتن بودجه کافی برای بخش محیط زیست اجرای برنامه‌ها و پروژه‌های زیست محیطی را تسهیل کند، از طرف دیگر اخذ مالیات موسوم به «مالیات سبز»^{۲۳} از کالاها و خدمات مخرب محیط زیست می‌تواند یک منبع تأمین مالی خوب برای حفظ محیط زیست

۲۰- به‌عنوان ماده خام مورد نیاز صنایع مختلفی از جمله کاغذسازی و چوبی

۲۱- همچون گوشت و دیگر فرآورده‌های دامی

۲۲- مانند داروهای گیاهی و صنعتی

۲۳- مالیات سبز اصطلاح نسبتاً جدیدی در مباحث مالیاتی می‌باشد که باعث ایجاد اقتصاد سبز و حفظ و صیانت از محیط زیست و جلوگیری از آسیب‌های احتمالی به محیط زیست می‌شود و همچنین با اخذ این نوع مالیات می‌توان نسبت به جبران خسارات ناشی از آلاینده‌گی و کنترل و حذف آن‌ها اقدام نمود.

محسوب شود (کفایی فر، ۱۳۸۹، ۱۱۸). بنابراین مجلس شورای اسلامی می‌بایست با در نظر گرفتن اعتبار کافی برای دستگاه‌های اجرایی بخش محیط زیست خصوصاً سازمان حفاظت محیط زیست به‌عنوان متولی اصلی بخش محیط زیست به گونه‌ای عمل کند که دستگاه‌های ذیربط نتوانند با ادعای کمبود منابع مالی و اعتباری از اجرای مقررات و همچنین برنامه‌ها و پروژه‌های زیست محیطی شانه خالی کنند.

نتیجه

با توجه به مطالب فوق بایستی گفت امروزه حفاظت از محیط زیست دیگر وظیفه مردم و نهادهای یک یا دو کشور نیست و جنبه بین‌المللی پیدا کرده است و سازمان ملل متحد باید با استفاده از امتیاز و وظیفه‌ای که توسط کنفرانس استکهلم برعهده آن گذاشته است مقررات جامعی را وضع کرده و از طریق صندوق‌های مربوط به کشورهای توسعه نیافته و کمتر توسعه یافته که بیشتر با مخاطرات زیست محیطی رو به رو می‌باشند کمک مالی نماید.

از بعد داخلی کشور ما طی سال‌های اخیر با خطرات زیست محیطی که بر اثر خشکسالی و خشک شدن دریاچه‌ها و رودخانه‌ها به وجود آمده مواجهه می‌باشد و این خشکسالی‌ها منجر به تشدید پدیده ریزگردها شده و در کلانشهرها خطرات زیست محیطی ناشی از آلودگی هوا بر اثر دود کارخانه‌های صنعتی و تولیدی و خودروهای بی کیفیت حیات مردم را تهدید می‌کند. علاوه بر این که دولت باید اقدامات و توافقات بین‌المللی، ملی منطقه‌ای را با دیگر کشورها جهت دستیابی به راه حلی مؤثر به تصویب برساند، نهادهای داخلی نیز بایستی در صدد رفع موانع و محدودیت‌هایی که آن‌ها را از وظیفه حفاظت از محیط زیست دور می‌کنند برآیند. علاوه بر مشارکت مردمی، متولی اصلی حفاظت از محیط زیست با سازمان محیط زیست می‌باشد و با توجه به وظایفی که در قوانین بالادستی و قوانین برخاسته از آن‌ها همانند قانون اساسی و قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست ذکر شده است، باید راه‌های حفاظت و ارتقای محیط زیست را در پیش گیرد. ولی متأسفانه در عمل این سازمان با چالش‌ها و محدودیت‌های فراوانی رو به رو می‌باشد که در این پژوهش فقط تعدادی از مهم‌ترین و به روزترین آن‌ها مورد بررسی قرار گرفت؛ از این رو سازمان محیط زیست برای پیشبرد وظایف خود در جهت حفاظت از محیط زیست باید به حفظ مناسبات محیط زیست، توجه به نهادهای مدنی و سازمان‌های مردم نهاد، ارائه راهکارهایی

برای استفاده حداقلی ولی مؤثر از سموم کشاورزی و سایر مواد مصرفی زیان آور به محیط زیست، جلوگیری از آلودگی صوتی و پرتوها، آموزش‌های همگانی محیط زیست، پیشگیری از آلودگی‌های آب و هوا و مدیریت پدیده ریزگردها، اختصاص قوانین، آیین نامه، ضوابط و دستورالعمل‌های کافی و مؤثر در خصوص حفاظت از محیط زیست، پیشگیری از اقدامات شکارچیان غیرمجاز و اتخاذ تدابیری جهت حمایت از محیط بانان، تأمین نیازهای مالی و بودجه‌ای برای حفاظت از محیط زیست، پیشگیری از قطع بی‌رویه درختان در جنگل‌ها مبادرت ورزد.

لازم به ذکر است که چالش‌های سازمان فقط محدود به این موارد نمی‌باشد زیرا این سازمان در بعد ساختاری و تشکیلاتی، نیروی تخصصی ناکافی، فقدان سازوکارهای حل اختلاف میان سازمان‌های مرتبط با محیط زیست و عدم تعیین وظایف‌های آن‌ها با موانعی روبرو می‌باشد. بنابراین حفاظت از محیط زیست و ارتقای حیات اجتماعی رو به رشد جز با رفع موانع موجود امکان پذیر نخواهد بود.

ملاحظات اخلاقی: موارد مربوط به اخلاق در پژوهش و نیز امانتداری در استناد به متون و ارجاعات مقاله تماماً رعایت گردیده است.

تعارض منافع: تعارض منافع در این مقاله وجود ندارد.

تأمین اعتبار پژوهش: این پژوهش بدون تأمین اعتبار مالی نگارش یافته است.

منابع

فارسی

- آقابالایی بختیار، حنانه و صراف، فاطمه، ۱۴۰۱، حسابرسی محیط زیست ابزاری نوین در مدیریت زیست محیطی سازمان‌ها، فصلنامه رویکردهای پژوهشی نوین در مدیریت و حسابداری، شماره ۸۴.

- پوراصغر، فرزام، ۱۳۸۶، روند بودجه حفاظت از محیط زیست طی برنامه‌های توسعه، هفته نامه برنامه،

- جوادی آملی، عبدالله و رحیمیان، عباس، ۱۳۹۰، **اسلام و محیط زیست**، چاپ ششم، قم، انتشارات اسرا.
- حسینی، سیدمحمد و محمدی، مهرداد، ۱۳۹۶، **حقوق بشر بر محیط زیست**، **دوفصلنامه مطالعات حقوق بشر اسلامی**، شماره ۱۲.
- حبیبی، محمدحسن، ۱۳۸۲، **حقوق بشر**، **مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران**، شماره ۶۰.
- رحمانی، حمیدرضا، ۱۳۸۹، **کشاورزی پایدار و چالش‌های تولید محصول سالم**، چاپ اول، اصفهان، انتشارات نصوص.
- سیادت، سیدعطاءاله و مرادی تلاوت، محمدرضا، ۱۳۸۹، **جنبه‌های کاربری کشاورزی ارگانیک**، چاپ اول، تهران، انتشارات آموزش ترویج کشاورزی.
- عسگری الهه، علی، ۱۳۹۱، **نقش رسانه بر محیط زیست سالم**، **نشریه مطالعات رسانه‌ای**، شماره ۱۶.
- علیزاده، عمران و پیشگاهی فر، زهرا، ۱۳۹۰، **امنیت زیست محیطی و تحول مفهوم امنیت در قرن بیست و یکم**، **فصلنامه چشم‌انداز جغرافیایی و مطالعات انسانی**، شماره ۱۴.
- کمیته محیط زیست، ۱۳۹۴، **چالش‌های فراروی محیط زیست ایران**، **فصلنامه سیاست کلان**، شماره ۵.
- کفایی فر، محمدعلی، ۱۳۸۹، **چالش‌های حقوقی سازمان حفاظت از محیط زیست ایران در راه تحقق حق شهروندان به برخورداری از محیط زیست سالم**، **پایان‌نامه کارشناسی ارشد**، دانشگاه علامه طباطبایی.
- کیس، الکساندر، ۱۳۹۲، **حقوق محیط زیست**، ترجمه محمدحسن حبیبی، چاپ چهارم، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
- گریک، دیوید، ۱۳۸۲، **مقدمه‌ای بر جغرافیای کشاورزی**، ترجمه علیرضا کوچکی، علی کلاهی اهری و عوض کوچکی، چاپ اول، مشهد، انتشارات دانشگاه فردوسی.

- لگرید، مارید؛ کورستاد، اولاف؛ بکمن، اولوف کر، ۱۳۸۵، **کشاورزی، کود و محیط زیست**، ترجمه مجید جامی الاحمدی، عبدالمجید مهدوی دامغانی و بهنام کامکار، چاپ اول، مشهد، انتشارات دانشگاه فردوسی.

- علی ملایی، پونه و علی ملایی، حسین، ۱۴۰۱، پیشگیری از وقوع جرایم علیه محیط زیست، **فصلنامه پژوهش‌های حقوقی قانون یار**، شماره ۱۷.

- محمدیاری، علی، ۱۳۹۸، حقوق بین‌الملل محیط زیست ناظر بر پیشگیری از ریزگردها، **پایان‌نامه کارشناسی ارشد**، دانشگاه پیام نور پاکدشت.

- نجاتی مقدم، زهرا و بوذرجمهری، خدیجه، ۱۳۹۱، بررسی اثرات نهاده‌های شیمیایی کشاورزی بر محیط زیست، **اولین همایش ملی حفاظت و برنامه ریزی محیط زیست**.

لاتین

- Ripple, W. J., Wolf, C, 2017, Newsome, Galetti, Alamgir, Crist, Laurance, 15364, BioScience, 6.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی